

Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde "İstanbul"*, Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1999, 697 s. (ISBN: 975–8065–17–3).

Fransız gazeteci Paul Fesch'in *Constantinople aux Derniers Jours d' Abdul – Hamid* isimli eseri ilk olarak Kasım 1907'de Paris'te basılmıştır. İlk baskısından 92 sene sonra, 1999 yılında Erol Üyepazarcı'nın çevirisi ile *Abdülhamid'in Son Günlerinde "İstanbul"* ismiyle Pera Turizm Yayınları tarafından Türkçe olarak yayınlanmıştır.

Fotoğraf 1. Kitap kapağı / Dış kapak

Kitap, Paul Fesch'in 1907 yılında Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a ve çeşitli vilayetlerine gerçekleştirdiği seyahatlerini anlatır. Bu yönüyle bir seyahatname özelliği taşısa da kitabın tamamı okunduğunda bunun bir seyahatnameden ziyade Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi, ticari, sınai ve zirai özelliklerinin ayrıntılı biçimde araştırıldığı adeta bir rehber eser olduğu görülmektedir.

Kitap, çevirmen Erol Üyepazarcı'nın uzun bir önsözüyle başlar (s. V-XXI). Çevirmenin bizce böylesine uzun bir önsöz yazma ihtiyacı hissetmesi, yazarın bazı abartılı ve gerçek dışı

iddialarından kaynaklanmaktadır. Çevirmen, bu duruma karşı okuyucuyu baştan uyarmak istemiştir. Bunun dışında kitabın kaynak değeri ve ilk yayınlanışından tercüme edildiği güne kadar geçen 92 yıllık süreçte, kimler tarafından, nasıl kullanıldığı ile ilgili bilgi vermiştir. Çevirmen, sayfa altlarında verdiği dipnotlar ile Fesch'in sunduğu bilgileri tarihi gerçekler ile kıyaslamak suretiyle okuyucuyu bilgilendirmek ve daha fazlasını araştırmaya yönlendirmek istemiştir.

Paul Fesch eserine "Balık baştan kokar" atasözü ve bu kitabı neden kaleme aldığına dair bilgi verdiği kısa bir önsöz ile başlar. İç kapaktaki atasözü ile kastedilen yer, İstanbul'dur. Osmanlı Devleti'ni anlatmaya İstanbul ile başlayıp vilayetler ile sonlandıracağından ve İstanbul'u, imparatorluğu yansıtan bir başkent olarak gördüğünden böyle bir söz ile başladığı düşünebilir. Önsözün ardından kitabın 14 bölümünden ilki olan "Doğu Ekspresi" bölümüne geçer (s. 3-27). Bu bölümde Doğu Ekspresi ile Paris'ten İstanbul'a yaptığı tren yolculuğunu anlatırken, Tuna Vilayeti'ne geldiğinde eski Vali Midhat Paşa'nın vilayete katkılarını ve Baron Hirsh'in Osmanlı Devleti'ni Rumeli demiryollarının yapımında nasıl dolandırdığına değinerek oldukça objektif yorumlarda bulunur (s. 24). İkinci bölüm olan "Basın ve Sansür" kısmında Sultan Abdülhamid'in sıkı sansür politikaları nedeniyle Türklerde basın olmadığı iddiasında bulunurken, anayasada bulunan "matbuat kanun dairesinde serbesttir" maddesine atıf yapar (s. 36). Bu bölümde başka kaynaklarda kolay kolay bulunamayacak bir bilgi olan gayrimüslim gazetelerini, yayınladıkları dil ve tirajlarına varana kadar ayrıntılı bir biçimde inceler (s. 28-70).

"Muhbirlik ve Polis" bölümünde Sultan Abdülhamid'in kurduğu istihbarat teşkilatı ve jurnalcılık sistemi üzerinde durur. Sultanın, jurnalleri takıntı haline getirdiğini belirterek bununla ilgili bazı çarpıcı örnekler verir (s. 71-126). "Hasta Adam'ın Selamlık Töreni" ismini verdiği bölümde ise 1907 yılında katıldığı bir selamlık törenini tafsilatlı bir biçimde tasvir eder. Sultanın dış görünüşü, askeri birliklerin giyim kuşama, izleyicilerin uyması gereken kurallar, alınan güvenlik önlemleri, çalan marşlar, teşrifat kuralları vb. hususları anlatır. Bu bölümde Sultan Abdülhamid'in, süt kardeşi İsmet Bey'i törenlerde dublör olarak kullandığı gibi ilginç bir iddiada da bulunur (s. 127-159). Ancak Padişahın süt kardeşini dublör olarak kullandığı iddiası başka kaynaklarda geçmeyen, temelsiz bir iddia olarak göze çarpmaktadır.

"Geleceğin Sultanları" bölümünde veraset usulünü ve taht namzedi şehzadeleri inceler. Sultan Abdülhamid'in, taht sırası ailenin en büyüğü olan Şehzade Mehmed Reşad'da olmasına rağmen, oğlu Şehzade Burhaneddin'i neden tahta çıkarmak istediğini anlamaya ve anlatmaya çalışır. Sultan Abdülaziz'in de oğlu Yusuf İzzettin Efendi'yi aynı şekilde tahta çıkarmak istediğini anlatarak yerinde bir kıyas yapmaktadır. Bu kısımda yazarın, Şehzade Reşad Efendi'yi bir Fransız dostu olarak görmesi ve tahta çıktığında iyi bir hükümdar olacağını öne sürmesi ilginçtir. Tüm şehzadelerden kısaca bahsettikten sonra, şehzadelerin nasıl sıkı bir gözetim altında tutulduklarına dair çarpıcı örnekler verir (s. 160-197). "Abdülhamid ve Anayasa" bölümünde 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin ortaya çıkış serüvenini incelerken (s.198-227), bölümün devamı niteliğinde olan "Anayasal Reformlar" kısmında anayasanın toplumsal yaşama yansımalarını inceler. Kur'an-ı Kerim'in anayasal reformlara engel olmadığını, aksine anayasanın temel

ilkelerini kapsadığını belirtir (s. 228-257). Bu bölümde öne sürdüğü fikirler Jön Türk hareketinin öncülerinden olan Namık Kemal'in fikirleriyle benzerlik taşımaktadır.

“Hristiyanlar ve Askerlik Görevi” kısmında, 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nın gayrimüslimlere getirmiş olduğu zorunlu askerlik yükümlülüğünü masaya yatırır. Bunu yaparken öncelikle Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasına tam bir dini özgürlük tanıdığı gerçeğini kabul eder. Bölümün başında gayrimüslimlerin askerlik görevini reddettiğini, cizyenin de bedel-i askerî vergisinin de aşağılayıcı vergiler olduğunu belirtirken, Hristiyanların aslında fiilen askerlik yapmak istediklerini, ancak bunun, devlet tarafından engellendiğini savunur (s. 258-279). Bu açıdan yazarın, bazı konularda kendisiyle çeliştiği görülmektedir. Islahat Fermanı'nı bitirip Kanun-ı Esasi'ye geçtiği “Osmanlı Meclisi” bölümünde, Kanun-ı Esasi ile kurulan Osmanlı Mebusan Meclisi'ni, meclisin faaliyetlerini, mecliste görüşülen konuları ve milletvekillerini inceler (s. 279-333). “Jön Türkler” bölümünde ise Abdülhamid'e muhalif olan Jön Türkler grubunu; kuruluş gayeleri, sürgünleri, yayın organları ve lider kadroları yönleriyle ayrıntılı bir biçimde ele alır. Ahmed Rızâ, Mizancı Murad, Çürüksulu Ahmed Bey, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Damat Mahmud Paşa, Prens Sabahattin gibi hareketin önemli isimleri üzerinde durur (s. 334-418).

“Türkiye'nin Gücü ve Zayıflığı” bölümü yazarın imparatorluk üzerine kendi görüşlerine yer verdiği kısımdır. Türklerin toplumsal gücünün dine dayandığını belirttikten sonra toplumun memur olma idealini eleştirir. Ona göre toplumun ticaret ve ziraata yönelmeyip memuriyete yönelmesi devleti zayıflatan bir olgudur. Bu bölümde kitabın genelinde eleştirdiği Türk halkı için misafirperver, açık yürekli ve dürüst sıfatlarını kullanarak birçok seyahatnamede de geçen Türk halkına özgü hasletlerin hakkını teslim etmiştir (s. 419-454). “Türkiye'de Fransız Okulları” başlığında ise bizzat gezip gördüğü, müşahede ettiği; İskenderiye, Kahire, Portsaid, Yafa, Kudüs, Hayfa, Akka, Beyrut, Lübnan, Şam, İzmir, Edirne ve İstanbul'daki 116 Fransız okulunu anlatır. İmparatorluk coğrafyasındaki tüm Fransız okullarının şehirlere göre dağılımını ve öğrenci sayılarını veren bir tablo da ekler. Doğu'yu yalnızca bir satış pazarı ve ucuz hammadde sağlayıcısı olarak görerek sömürmenin yanlış olduğunu belirtip, aynı zamanda eğitim kurumları aracılığıyla “uyuşuk ve işi gücü olmayan halkı” (s. 471) eğitmenin gerekli olduğunu savunur (s. 455-496). Burada da yazarın oryantalist bakış açısıyla Doğu'yu eğitimsiz ve geri kalmış bir halk, hammadde temin edip mamul mal satışı yapılan bir sömürge olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

“Fransa ve Almanya” kısmında Osmanlı toprakları üzerinde büyük bir rekabet içinde olan Fransa-Almanya mücadelesini masaya yatırır. Fransa'nın Türklerle çok uzun yıllardır ticari ilişkiler içinde olduğunu belirtirken, yeni kurulan Prusya Devleti'nin artan ticari nüfuzu ve Kayser II. Wilhelm'in de bizzat gerçekleştirdiği ziyaretler ile bu rekabetin Prusya lehine nasıl değiştiğini anlatır. Bu kısımda ticari ve siyasi nüfuz kurmanın en önemli yolu olan demiryolları üzerinde durur. Burada verdiği tablolarda imparatorluk coğrafyasında bulunan tüm demiryolu hatları; sermaye sahibi ülkeler ve hat uzunlukları ile verilir. Ayrıca limanlardaki gemilerin tonajları, ülkelerarası ticaretin hacimleri, ithalat ve ihracat rakamları incelenir (s. 497-523). Bu bölümde verdiği ayrıntılı tablo ve rakamlar iktisat tarihi çalışmaları açısından oldukça değerli bilgiler ihtiva etmektedir.

"Sanayi ve Ticaret Açısından Türkiye", kitabın 14. ve son başlığıdır (s. 524-658). Ancak bu başlık diğer başlıklara göre oldukça uzun ve kapsamlıdır. Zira bu kısımda yazar, İstanbul başta olmak üzere imparatorluk coğrafyasında bulunan; İzmit, Bursa, Biga, İzmir, Aydın, Konya, Ankara, Adana, Kastamonu, Sivas, Mamuretü'l Aziz, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Musul, Bağdat, Halep, Beyrut, Lübnan, Şam, Kudüs, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Kıbrıs, Girit, Edirne, Selanik, Kosova, Yanya Manastır, Trablusgarp, Cezayir vilayet ve sancaklarını müstakil birer alt başlık halinde incelemektedir. Bu başlıklar altında vilayetlerin kazaları, tarım ürünleri, ticari, sınai ve zirai faaliyetleri, limanları, fabrikaları, ithalat ve ihracat ürünleri, hayvansal ve bitkisel ürünleri, iletişim ve ulaşım araçları, giyim kuşam ve eşyaları, tüketim maddeleri, madenleri, ekim biçim ve ulaşım bakımından ticarete uygunlukları, etkili olan bölgesel güçler ve yaşayan etnik gruplar incelenmiştir. Bir şehri veya bölgeyi anlamak bakımından oldukça önemli olan bu bilgiler, kitabın kaynak değerini hayli arttırmaktadır. Bu bölümde Fransız vatandaşlarına hitaben, hangi bölgeye, ne tür yatırımlar yapılması gerektiği, Osmanlı topraklarında ticaret yaparken uyulması gereken esas ve kaideler gibi konularda yol gösterici bilgiler de verilmektedir. Bu yönüyle yazarın, Fransız okuyuculara ve Osmanlı topraklarında yatırım yapmak isteyen yabancılara eşsiz bir rehber sunduğu söylenebilir. "Ekler" kısmında ise Kanun-ı Esasi ve Kanun-ı Esasi'nin ilanı münasebetiyle Hariciye Nazırı Safvet Paşa'nın sefaretlere göndermiş olduğu genelgenin tam metni yer alır (s. 659-677). Kanun-ı Esasi'nin tam metnini ekler kısmında vermesi, yazarın anayasaya verdiği önemi göstermektedir. Zira kitabın büyük bölümünde Osmanlı'nın anayasaya geçiş sürecini oldukça olumlu bir bakış açısıyla değerlendirip, Fransız halkının Cumhuriyet'e geçiş süreciyle kıyaslayarak yaşanan sancuları haklı bulmuştur (s. 233).

Netice itibariyle yazarın kendi gezi ve gözlemlerine, sefaret raporlarına, çeşitli Fransız ve Osmanlı kaynaklarına dayanan, çok titiz bir çalışmanın ürünü olduğu aşikâr olan *Abdülhamid'in Son Günlerinde "İstanbul"* adlı eser, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik tarihini çalışan araştırmacılar için birinci elden kaynak ve başvuru eseri niteliğindedir. Sultan II. Abdülhamid devrinin son yıllarında İstanbul'da yaşanan sosyal hayatı ve siyasi olayları inceleyen kitap, imparatorluktaki vilayetleri de sancak ve kazalarıyla beraber teker teker incelemek suretiyle merkezin olduğu kadar taşranın da canlı bir portresini çizmektedir. Kitapta çok sayıda tablo, istatistiki bilgi ve yazar tarafından çekilen orijinal fotoğraflar ile başka kaynaklarda bulunamayacak nitelikte spesifik bilgiler yer almaktadır. Bu yönüyle kitabın, bugüne kadar Türk araştırmacılar tarafından pek rağbet görmemesi ve kitaptan yeteri kadar istifade edilmemiş olması oldukça şaşırtıcıdır. Kanaatimizce eser, kaynak olarak kullanılırken, yazarın sahip olduğu klasik oryantalist bakış açısı, bazı konularda öne sürdüğü hayalperest ve temelsiz iddialar, Sultan Abdülhamid'e yönelttiği haksız ve insafsız eleştiriler muhakkak göz önünde bulundurulmalıdır.

* Arş. Gör., Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sinop / Türkiye, fkusku@sinop.edu.tr